

ПЕДАГОГИКА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

HIGHER EDUCATION

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБУЧЕНИЕ
НА ВЪЗРАСТНИТЕ
Магдалена Илева*

CHALLENGES FOR VOCATIONAL TRAINING FOR ADULTS

Magdalena Ileva

Abstract: *This article aims to explore and present to readers the challenges facing adult vocational training. Teaching and interacting with them is not an easy task in cases where they are not motivated or learning is accompanied by life`s trials and crises. Dealing with each challenge in the course of the training process is a prerequisite for successful learning and future employment. The analysis is based on the results of professional experience and observations, as well as data from empirical research.*

Keywords: *adults, vocational training, challenges.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Професионалното обучение на възрастните се изправя пред значими предизвикателства, справянето с които се превръща в предпоставка за успешната по-нататъшна трудова и социална изява на всеки човек. Освен усвояването на знания и умения в съответната професионална област, свободно избрана от обучаемите, се налага и придобиването на редица други ключови умения, необходими за доброто себепредставяне и реализация на работното място. Във времето на динамични промени в световен мащаб възникват изисквания към гражданите на света да се адаптират бързо и успешно към новите условия на живот и тези на пазара на труда.

Ученето на възрастните е актуална тема, която предизвиква интерес и е обект на проучване в научното творчество на различни автори. Според Ж. Карапенчев, Ст. Лазарова, Л. Лазаров корените на непрекъснатото образование са във философско-педагогическите възгледи на древногръцките мислители Сократ и Платон, както и в ученията на педагозите класици (Карапенчев, Лазарова, Лазаров 2009: 55). Ч. Катански определя перманентното образование като „антропологическа система, осигуряваща цялостен процес на (...) образование във всяка възраст на човека,

* Магдалена Илева – доктор по теория на възпитанието и дидактика, България, e-mail: [magdalena_i@abv.bg](mailto:magdalenai@abv.bg)

чрез който се подпомага неговото развитие и ефективно осъществяване на основните му социални функции“ (Катански 2005: 36). В. Василева и Б. Илиева разглеждат предизвикателствата, които се изправят пред политиката на учене през целия живот в България (Василева 2015: 51–55). Я. Рашева-Мерджанова отправя своя поглед към „съвременния свят и създадените от нас условия на живот, които водят до радикални промени в трудовата, социалната, културната и духовната дейност на човека“. Разглежда комплексната интелигентност като ново равнище на цялостното човешко развитие (Рашева-Мерджанова 2005: 13). Обучението на възрастните е път към по-лесната интеграция и адаптация в условията на променящия се свят.

МЕТОДОЛОГИЯ

Настоящата статия се основава на дългогодишен професионален опит и е част от по-обширно лонгитудно изследване, провеждано в продължение на 10 години. Целта на разработката, без претенция за изчерпателност, е да се констатират предизвикателствата, които се изправят пред обучението на възрастните и понякога възпрепятстват неговото провеждане. Обръща се внимание и към постигането на добри крайни резултати при преодоляването им. Оттук произтичат следните задачи: 1) да се проучат някои предизвикателства в обучението, 2) да се изследва тяхното въздействие върху възрастните участници в него, 3) да се установи влиянието им върху качеството на обучителния процес и на последващата професионална реализация. Методите, послужили за провеждане на изследването, са: запознаване с проблема от научни разработки, анкета, разговори, наблюдение, обработка и анализ на получените данни. Обект на изследването са предизвикателствата в професионалното обучение, а предмет – тяхното въздействие върху процеса на обучение и участниците в него.

Контингент на проучването са: 216 обучаеми в трудоспособна възраст (от 18 до 65 години), от които 108 работещи и 108 безработни, както и 28 преподаватели. От учащите участници в него 112 са жени и 104 мъже. От тях 84 са с висше образование, 80 са със средно и едва 52 – с основно. Преподавателите, изявили желание да се включат в анкетата и беседата, се представляват от 13 жени и 15 мъже.

РЕЗУЛТАТИ

За да бъде ефективно и пълноценно обучението, първата много важна стъпка е хората да изберат свободно и осъзнато професията, за която ще се подготвят. За целта е нужно те да са информирани, а на тези, които се затрудняват в избора, да се окаже специализирана подкрепа, която ще им помогне да поемат посоката на професионалния си път. В никакъв случай консултантите не бива да вземат автономни решения вместо своите клиенти и да ги подтикват към обучения на всяка цена. В практиката се отчита наличие на учащи, включили се в обучения единствено заради идеята да бъдат социално активни. Те се представляват от 33.33% от участниците в настоящото проучване. Съобщават, че не са били информирани от административните служители нито за процеса на провеждане на обучението, нито за съдържанието му, но и не са положили усилия сами да потърсят информация.

Добре би било, ако кандидатите имат възможност да наблюдават предварително с какво е свързана професията, какви дейности се изпълняват от служителите на дадено работно място. Такова желание изявяват 45.37% от анкетирания курсисти и 28.57% от преподавателите. Според останалите участници не са нужни наблюдения, достатъчно е човек да има желание да се информира и самостоятелно да проучи възможностите. Много често при избора учащите не се съобразяват със своите индивидуални особености и възможности. Обикновено считат, че са дискриминирани, когато не са допуснати до обучение или до работно място, които се определят като неподходящи за техните възможности. Установява се, че около 16.67% от обучаемите не познават силните си страни, но според преподавателите процентът е значително по-голям – 87%.

Понякога отпадането на професии от пазара на труда, ниските заплати принуждават добри служители в съответна област да се преквалифицират в работнически професии, без да проявяват интерес към тях. Често те се противопоставят на наложилите се обстоятелства, възникнали

против техните очаквания и воля. В някои случаи се налага консултация с психолог, за да преодолеят стреса. Противопоставянето минава с времето и без специализирана намеса, особено когато хората от групата на учащите си допаднат, намират общ език и забавления, когато темите увличат и предизвикват интереса на аудиторията. Все пак добрият избор, подходящата за личността дейност и средата, в която попада, не са без значение. Необходимо е да се уточни, че някои хора, изгубили по една или друга причина работата си, след участие в професионално обучение се записват във висши училища, за да продължат да се развиват и израстват. Има и такива, които не са вярвали във възможностите, които дават академичните знания, но след завършването на едно, се включват в следващо обучение, за да обогатят уменията си. Също така успяват да увличат в ученето свои роднини и познати.

Кариерните консултанти са в ролята на помощници при избора. Те информират, диагностицират, дават идеи, алтернативи, съветват. Подкрепят хората при вземането на правилни решения, като отчитат влиянието на различни фактори, възможностите, които те имат, ограниченията, настоящите житейски ситуации и много други въздействия при избора на професия. Често предпочитанията на учащите са повлияни единствено от заплащането, от моментното търсене на пазара на съответна дейност. Задача на консултантите е да съумеят не само да активират избора, но и да формират мислене в перспектива.

Мотивирането започва едновременно с обучението на бъдещите кадри, от първата среща – още с представянето на професията се палят мечтите за успешното усвояване на необходимите професионални знания и умения, за бъдещата професионална реализация и развитие. Сложно е да се мотивират хора, изгубили своя смисъл, обезверени и очакващи някой да направи нещо вместо тях. Негативен резултат от семейното възпитание е убеждението, че нищо не зависи от нас, че ако ни харесат, ще ни харесват въпреки нас. Все пак е важно хората да вярват, че е необходимо да полагат усилия и да умеят да се презентират добре. От значение е тяхното поведение и отношението им към другите, към работата, уменията да се адаптират в колектива и да работят в името на общата професионална кауза.

Данните от емпиричното проучване сочат, че хората, които вече имат опит, изминали са известен професионален път, са по-мотивирани (63.28%) в сравнение с тези, на които тепърва предстои да градят себе си чрез професията (58.33%). Трудно е да се обобща, че по-възрастните са по-мотивирани от по-младите, тъй като има възрастни, които не са работили, и млади, които са полагали вид труд и са увлечени от магията на неговото въздействие. Възрастта има относително влияние върху мотивацията. В проучваната група учащи се оказва, че жените – 75% от тях или 38.89% от общия брой учащи – са по-мотивирани да учат и да работят в сравнение с мъжете, от които 68.27% или 32.87% на фона на всички участници в проучването съобщават за своята мотивация. Направили са осъзнат избор и категорично заявяват, че са готови да работят в бъдеще по професията, за която се подготвят.

Образованието също оказва влияние върху мотивацията за учене и последваща реализация. Така например, в беседа с преподавателите става ясно, че висшистите са по-спокойни в учебна среда. По-дисциплинирани и по-организирани са по отношение на работата, но не винаги хората с висше образование са мотивирани да учат повече от другите. Тренирани са в усвояването на знания. В значителна част от случаите с тях се работи по-лесно ако са имали успешна предходна реализация на съответно работно място.

Нереализиралите се в областта на завършеното образование, са негативно настроени към ученето – 45.24% от висшистите или 17.59% от общия брой курсисти. В някои случаи хората с висше образование имат по-високи очаквания от преподавателите и от останалите обучаеми. Често предявяват и нереалистични такива. Понякога, попадайки в среда от хора с по-ниско образование, някои от тях (6.94%) се опитват да изпъкват и да потискат останалите. Проявяват агресивна дискриминация въз основа на образование. Обикновено имат лични причини за това, които споделят в беседа: завършили са висшето си образование единствено заради диплома или поради желание на своите родители/близки (16.52%), работните им места са заети от хора със средно образование (45.74%), хора с по-ниско образование вземат (или са вземали) решения на работното им място (37.74%).

Мотивацията за учене може да се определи като импулс, който изхожда от потребностите. Този импулс е по-силен, когато има интерес към учебното съдържание (първична мотивация). Основа за засилване на мотивацията е успехът. Честият неуспех е предпоставка за страх. Обучаващият трябва да се старее да прави интересен процеса на обучение (БГЦПО 2004: 25), но и да мотивира учащите да полагат усилия, да бъдат по-самостоятелни, упорити и целеустремени. Прилагането на индивидуален подход създава условия за прерастване на обучението в самообучение, „осъществявано в различни форми и с помощта на съвременните информационни и комуникационни технологии (Катански 2005: 10).

Може да се каже, че мотивацията в учебния процес е взаимнообулавяща се. С други думи, съществува зависимост между мотивацията на обучаемите и тази на преподавателите. Учениците и стремящите се към усвояване на нови знания и умения, но и творчески настроени обучаеми мотивират преподавателите. Както и мотивираните, добре подготвени и целеустремени преподаватели мотивират учащите. Мотивираните участници в обучителния процес работят добре поотделно и заедно, но и в екип. Разбира се, не е задължително всяка група да израстне в екип. За целта е нужна не само усилената работа, но и социална зрелост, и различни качества на личностите.

Уменията за общуване, за разбирателство и сътрудничество се формират трудно в процеса на обучение. Те са част от човешката социализация и са важна ключова компетентност, но често са пропуск на семейното възпитание, а напоследък и на училищното. Програмите за професионално обучение включват и модули по комуникация, които се пренебрегват от 68.98% от учащите с мотива, че не са свързани с професионалната им насоченост. На по-късен етап осъзнават необходимостта от общуване на различни йерархични равнища в работната среда (едва 42.59%), но и при взаимодействието с външни фактори – клиенти, фирми, конкуренция. Общуването играе важна роля в професионалната сфера и от него зависи успешното себепредставяне. Често от добрите комуникации се повлияват: заплащането, развитието и перспективите на учащите и на работещите. Изграждането на позитивни взаимоотношения е предпоставка за: създаване на качествени условия на труд, физическо и психическо здраве, приятелства и колегиалност, конструиране и презентирание имиджа на организацията.

По време на професионалните обучения за възрастни от тях се очаква да бъдат зрели и да се отнасят сериозно към учебния процес. Когато се установят в учебната среда обаче, някои от тях влизат в ролята на малки ученици (39.81%). Често очакват някой да диагностицира уменията им за усвояване на информацията, да ги контролира. Не са наясно как по-лесно да учат – като слушат, като пишат, като четат на глас. Не умеят да работят с текст, не умеят да заучават. Очакват като са чули, да запомнят, но това не е възможно, ако не се полагат усилия. Както децата, така и възрастните искат непременно темите да бъдат интересни за тях, да им се представят по интересен и достъпен начин. Имат огромни очаквания от преподавателите, от другите учащи, но не и от себе си.

Наблюдават се и проблеми с дисциплината (76.39%). Коментирани в почивките теми се пренасят в учебните часове и се оказват по-важни от учебния материал. Рядко се зачитат авторитети и йерархични равнища, което в бъдеще се пренася и в работната среда. Желанието на някои членове на групата да бъдат обект на внимание, да изземват функциите на преподавателя, да говорят повече от него, за да изпъкнат пред другите, отнема ценно време. И другата крайност – мълчание и липса на желание за участие с мотива: „Ние сме тук, за да слушаме Вас.“; „Ние не знаем и искаме да го чуем от Вас.“ Всичко това се променя след известно време. Уважение на авторитета очакват 84.62% от жените и 60% от мъжете преподаватели, участващи в проучването.

Нежелание да се съобразяват с правилата в различни структури, в т.ч. и в образователните заявяват 65.28% от анкетираните учащи. За 30.72% правилата на работното място са предпоставка за добрия диалог и за добре свършената работа. Останалите 4% не могат да преценят доколко трудовата дисциплина е от значение, но все пак се съобразяват с етичния кодекс, „макар и не изцяло“, както сами споделят. Естествено, когато учащите са некоректни едни към други, пречат на обучителния процес и се отнасят с неуважение, правилата стават строги и неизменни. В тези случаи се одобрява тяхната необходимост.

Заговори се за промени в образованието и за необходимостта учащите да се учат повече да разсъждават, да творят, а се оказва, че значителна част от възрастните се притесняват да изказват мнение по различни въпроси, да вземат решения, да бъдат креативни в условията на тренинги и активни с предложения за иновации, да споделят гледни точки, опит и наблюдения от съвременната ни реалност. Също така трудно приемат чуждите становища, което пречи на работата и забавя, а понякога и проваля учебния прогрес.

Това често се превръща в предпоставка за конфликти. Неотстъпчивостта, липсата на диалог и толерантност се спускат като бариера пред възможностите за излизане от конфликтната ситуация. Често конфликтите, породени в процеса на работа, прерастват в междуличностни и се затруднява тяхното разрешаване. Значителна част от обучаемите отправят предизвикателства към преподавателите за разрешаване на недоразумения и поправяне на влошени взаимоотношения. Нерешените спорове затрудняват преподаването и ученето.

Непрекъснатите промени в структурата на работната сила, обуславяни от пазарните отношения и особено от безработицата, са постоянно предизвикателство пред обученията на възрастни. Високата професионална подготовка и квалификация е решаващ фактор за конкурентоспособността не само на едни или други конкретни членове на обществото, а и на цели предприятия или отрасли. Тенденцията към уеднаквяване на критериите и изработване на единни европейски и световни стандарти за образование е тясно свързана с необходимостта от осигуряване на разширена общообразователна и широкопрофесионална подготовка на възрастните, от преквалификация на значителна част от тях в съответствие с новите изисквания (Петров, Атанасова 2003: 31). Това допълнително изнервя и повишава недоволството на работещите, но и на безработните. Навлезли в условията на рутина и нежелание за промяна, страх от загубата на стабилност, хората се противопоставят умело на изискванията за подновяване и обогатяване на знанията, на възникналите обстоятелства. Все по-големите изисквания, отправяни към професионалното обучение на възрастните, затрудняват тяхната адаптация и увеличават стреса. Изопачените представи напоследък за „лесно“ добиване на диплома, без да се полагат усилия и да се търпят лишения, действат деструктивно и пречи на мотивацията, организацията и подготовката на възрастните за бъдеща професионална реализация.

ДИСКУСИЯ

Предизвикателствата пред професионалното обучение не се побират в рамките на една статия, на една монография. Те са променливи. Водят до обогатяване на опита на преподаватели и обучаеми, налагат необходими промени, развиват и обновяват образованието. Това е тема за обширни дебати. В нашата държава възможностите за учене на възрастните са все още незадоволителни. Остават необхванати много хора. Вероятно, ако и те имат възможност, но и желание да участват в обучения, ще се подобри начинът им на живот и тяхното отношение към и възможности за участие в обществото.

Огромна роля в предварителната подготовка за учене имат семейството и образователните структури. Човекът от малък се подготвя за кариера, за това да учи и да иска да знае, да общува успешно с другите и да участва активно в социалния живот. Вероятно формирането на потребността от труд в детството би допринесло за последващата мотивация и успешна реализация в зрелостта.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В днешния ден е необходимо хората да осъзнават, че овладяването на професионални, а заедно с тях и на социални компетентности, е от значение за търсенето, намирането на работа, както и за задържане на съответно работно място за възможно по-дълъг период от време. Добиването на различни професионални умения дава шанс на хората да бъдат полезни както на обществото, упражнявайки съответна професия и допринасяйки за неговото развитие, така и на себе си – добивайки средства за подобряване на начина си на живот и на своите бит и култура. Това променя

техния статус в социалната среда, която обитават, повишава самооценката и самосъзнанието им. Дава криле на техните мечти.

ЛИТЕРАТУРА

БГЦПО (2004). Учебно помагало за обучаващия, изд. по пилотен проект „Иновация в професионалното обучение чрез интеграция на МСП“ по програма Леонардо Давинчи. Плевен. // **БГЦПО (2004).** *Uчебno pomagalo za obuchavastia, izd. po piloten projekt “Inovacii v profesionalното obuchenie chrez integracia na MSP” po programa Leonardo da Vinci.* Pleven.

Василева, В., Б. Илиева (2015). Предизвикателства пред политиката на учене през целия живот в България. *Научни трудове на Русенския университет. Том 54, серия 6.2, 51 – 55.* // **Vasileva, V., B. Ilieva (2015).** *Predizvikelstva pred politikata na uchene prez celia jivot v Bylgaria. Nauchni trudove na Rusenskia universitet. Tom 54, seria 6.2., 51 – 55.*

Карапенчев, Ж., Ст. Лазарова, Л. Лазаров (2009). Образованието и информационното общество. *Педагогика, 9–10, 55–70.* // **Karapenchev, J., St. Lazarova, L. Lazarov (2009).** *Obrazovaniето I informacionното obshtestvo. Pedagogika, 9 – 10, 55 – 70.*

Катански, Ч. (2005). Образованието като система за учене през целия живот. *Педагогика, 3, 3 – 15.* // **Katanski, Ch. (2005).** *Obrazovaniето kato sistema za uchene prez celia jivot. Pedagogika, 3, 3 – 15.*

Катански, Ч. (2005). Перманентното образование и ученето през целия живот като социалнопедагогически категории. *Педагогика, 10, 27 – 43.* // **Katanski, Ch. (2005).** *Permanentното obrazovanie I ucheneto prez celia jivot kato socialnopedagogicheski kategorii. Pedagogika, 10, 27 – 43.*

Петров, П., М. Атанасова (2003). *Образованието и обучението на възрастните.* София: „Ведна“ – ЖГ. // **Petrov, P., M. Atanasova (2003).** *Obrazovaniето i obuchenieto na vuzrastnitate.* Sofia: “Veda slovena” – JG.

Рашева-Мерджанова, Я. (2005). Интелигентност, творчество или нещо друго (образователни преходи на еволюиращата човешка идентичност). *Педагогика, 12, 13 – 30.* // **Rasheva-Merdjanova, Ia. (2005).** *Inteligentnost, tvorchestvo ili neshto drugo (obrazovatelni prehodi na evoluirashtata choveshka identichnost).* *Pedagogika, 12, 13 – 30.*